

Izarren hautsa

(Xabier Lete, 1974)

Lourdes OTEGI

Izarren hautsa egun batean
bilakatu zen bizigai,
hauts hartatikan uste gabean
noizbait ginaden gu errial.
Eta horrela bizitzen gera
sortuz ta sortuz gure aukera
atsedenik hartu gabe:
lana eginez goaz aurrera
kate horretan denok batera
gogorki loturik gaude.

Gizonak badu inguru latz bat
menperatzeko premia
burruka hortan bizi da eta
hori da bere egia.
Ekin ta ekin bilatzen ditu,
Saliatze hortan ezin gelditu,
Jakintza eta argia:
bide ilunak nekez aurkitu
lege berriak noizpait erditu
hortan jokatuz bizia

Gizonen lana jakintza dugu:
ezagutuz aldatzea,
naturarekin bat izan eta
harremanetan sartzea.

Eta indarrak ongi errotuz
gure sustraiak lurrari lotuz
bertatikan irautea:
ezaren gudaz baletza sortuz
ukazioa legetzat hartuz
beti aurrera joatea.

Ez dadukanak ongi ohi daki
eukitzea zein den ona,
bere premiak bete nahian
beti bizi da gizona.
Gu ere zerbait bagera eta
gauden tokitik hemendik bertan
saia gaitezen ikusten:
amets eroak baztertuz bertan
sasi zikinak behingoz erreta
bide on bat aukeratzen.

Gu sortu ginen enbor beretik
sortuko dira besteak
burruka hortan iraungo duten
zuhaitz-ardaska gazteak.
Beren aukeren jabe eraikiz
ta erortzean berriro jalkiz
ibiltzen joanen direnak:
gertakizunen indar ta argiz
gure ametsa arrazoi garbiz
egiaztatuko dutenak.

1. IZARREN HAUTSA BILTZEA

Joan den 2004ko urtarrilean albistea irakurri nuen egunkarian, NASAren Stardust espazio-zundak izarren hautsa biltzea lortu zuela, *Wild-2* kometaren isatsaren eremuan sartuta. Hartutako lagin hori, bost urteko ikerketa zientifikoaren gailurra omen da eta izarren hauts horrek eguzki-sistemaren osaketari buruzko informazioa eman leza-keelakoan burutu dute. *Wild-2* kometa hori 5,4 km eskaseko zabale-rra duen izotz eta harrizko bola zatar bat da eta 1978 nabarmendu zuten lehen aldiz. *Stardust* espaziuntzia, berriz, horretarakoxe solilik

diseinatu omen dute: izarren hautsa biltzeko gauza izateko. Izan ere, zientifikoen iritziz, izarren hauts horiek ikertuz, eguzki-sistemaren sorreraz gehiago jakin lezakete eta euren uste bat frogatu: hauts horretan daudela bizitzarako beharrezko diren molekuletako asko, kometek lurraren gainera jaurti eta gero hemen bizia sortarazi zuten osagaiak, hain zuzen ere. Ez da ipuina, zientzia baizik.

Duela bospasei urte *Munduko historiari ederre*na omen dena kontatu zuten Hubert Reeves astrofisikoak, Joel de Rosnay biologoak eta Yves Coppens biologoak, Dominique Simonnet kazetariaren galderei erantzunez. Unibertsoaren sorreraren historia 15 mila milioi urtetik honako bilakaera da, antza, historia eder hori, "Big-Bangetik inteligentziaranzkoa" haien hitzetan. Lurrean garatu zen bizitzaren garapenaren atala omen gara gu, tximinoen eta bakterioen senide, eta galaxien osagaienak ere bai. Gure gorputzaren osagai diren elementuak, unibertsoa sortu zuten osagai berak dira. Izarren hautsa gara.

Izar kontu hauek iradokitzailleak gertatu zaizkit beti niri eta bereziki zientifikoei hain poetikoa iruditzen zaidan jatorriaren hipotesia formulatu zutenetik, eta errefusatu beharrean, gero eta zindoago baieztatzen dutenetik. Begirada poetikoa eta zientifikoa bat datozen aldi bakan horietako batean gozatzeko aukera ez nuke galdu nahi behintzat, metafisikan gehiegi hondoratu gabe badaezpada. Eta bide batez hain gustagarria zaidan orain hogeita hamar urte inguru eza-gutzero emandako *Izarren Hautsaz* gogoratzeko paradaz baliatu nahi nuke.

Poemaren egilea Xabier Lete (Oartzun, 1944) poetak eta abeslaria da eta ez du noski aurkezpen luzerik behar. Familia giro apalean hazi zuten, sinesmen kristau eta Ideia abertzale sendoko senitar-tean. Kultura eragin europarretara zabalik zegoen pertsonen artean hazi zen era berean, askotariko hizkuntzek, musikek eta liburuak sartzea bazuten etxean eta horixe izan zuen hazleku. Gazterik egin zuen Katalunia aldera, Tarragonako Unibertsitate Laboralera, beka baten laguntzaz ikasketak teknikoak egitera, baina ikasketak amaitu gabe itzuli zen gaixoaldi baten erruz. Handik gutxira hasi zen elektrizitate konpainia batean lan egiten eta horretan jardun zuen bere asti guztia kantagintzari eskaintzea erabaki zuen arte. Leteren berezko zaletasunek liburu eta musikaren aldera eramaten zuten, gazte-gaztetandik, literatura eta filosofia irakurketak erakartzen zuten bere

arreta, eta kultura ikusmolde garaikidearen lekuko bilakatu ziren Zeruiko Argia, Jakin, Muga eta abarretan argitaratu zituen artikulua, non Jon Mirande, Gabriel Aresti, herri kantutegiak, Lizardi edo Caro Barojaren izenekin batean, Daniel Cohn Bendit, Bernard-Henri Levy, Richard Lewontin, Albert Camus eta abarrenak aipatzen ziren.

1963-64 urteetan hasi zen Kantagintza Berriko lehenengo kantu sortzaile eta abeslariekin harremanetan, herrikide zuen Julen Lekuonarekin bereziki eta geroxeago Lurdes Iriondorekin. Talde horretako kideekin harreman estua izan zuen lehen urte horietan, eta ondorioz, 60-70etako aldarrikapen kulturalen berri jaso zuen, eta bereziki Frantziako zenbait abeslariaren sorkuntzak miretsi zituen, George Brassens, Jacques Brel, Leo Ferre... Bestalde, Julen Lekuonak bezala, Hego Ameriketako errebindikapen kantu sozialetarako zaletasun bizia izan zuen, besteak beste Atahualpa Yupangui, Violeta Parra, Victor Jara... Zalantzarik gabe, 1960tik 1970 arteko euskal abeslari askorengan bezala, Leteren estilo, ideia eta adierazmoldeetan ongi sustraituak daude aipatu diren bi iturri horien eraginak. Baina ez horiek bakarrik gero azalduko denez.

Ez dok amairu taldeak bildu zituen Euskal Kantagintza Berriaren sortzailek ezagunenak eta 1965az geroztik sinergia moduan bildu zituen haien indarrak euskal ikusle, entzule eta lehen irakurleen zaletasunak piztuz apurka-apurka. Xabier Lete ez zen lehenengo partaldean artekoa izan eta zenbait urte geroago hasi zen ikuskizunetan parte hartzen. Halere, 1970an taldea desegin zenean, jendaurreko jardunaren harrak erroak botiek zituen berarengan eta kantaldiak ematen jarraitu zuen eta diskoak grabatzen, azken hamabost edo hogeit hamar urte honetan osasun arazoen jendaurreko ekitaldietan jardutea ia erabat eragozten badiote ere.

Batzuentzat sinesgaitza izango bada ere, Lete abeslari baino lehenago izan zen poeta. Poemak idazten zituen eta 1968an argitaratu zituen *Egunetik egunera orduen gurrpilean* liburuan eta lagunak zituen *Ez dok amairuko* taldekoren kantaldietan parte hartzen hasi zen poema horiei musika jarrita. Idatzi, argitaratu eta jendearengana ahalik eta modurik zuzenean iristeko helburua hartu zuen eta bere ahots marrantatsua arengatikoa lotsak nekez gainditu. Taulatu gainera igo orduko, Letek indar eta espresibitate handiko komunikatzailea zela erakutsi zuen, ikusleekin harreman emozional sakonean sartzeko gaitasuna zuela, eta berezko abildadea zuela bere testuak eta

besterenak interpretatzeko, ia era teatralean. Leteren komunikazio gaitasun horrek bertsolarien enpatia fenomenoak ekartzen du gogora eta ez da harritzekoa bere bozez eta sentimenduz bizi berria eman izana euskal kantu zahar askori (balada zaharrak, Etxepare), eta garaikide zituen poeta euskaldun nahiz bestelakoei (G. Aresti, Gandiaga, J.M. Lekuona,...). Azken honek, Joan Mari Lekuonak esana du Lete liburuetakoa paperetan kabitzen ez den poeta dela, eta ikusleengana zuzenean iristen asmatzen duela, paperaren mugak gaindituz, bere ahots lakarra baina zinetakoa entzunaraziz, aurpegiaren espresioaren bidez, eskuen imintzioek eta gorputz osoak daraman erritmoak transmititzen duten espresibitatez. Hautatzen dituen testuak bereganatzen daki, aditzera ematen eta biziartzten, eta, aldiz berean, bere abeslari garaikideen artean aho batez aitortua da kantu-letren egile paregabea dela. Interprete gaitasun nabarmen horren lekuko da 1970 urteetan abeslari izateaz gain, antzerki egile eta zuzendari ere ibili zela, hala nola *Deusetik izatera*, *Gabon*, *Txirrita* eta *Lehen karlistadaren kronika* antzeztanetan.

Antzerkigile, aktore eta gehienbat taula gaineko abeslari da, hortaz, baina sekulan ez dio poeta izateari utzi, eta bertso-lerroak idazte horretan umotu da sortzailea. Leteren poesiaren bilakaeraren lekuko izan dira argitaraturiko liburuak: 1968an, *Egunetik egunera orduen gurpillean*, 1974an, *Bigarren poema liburua*, eta zazpi urte beranduago *Urrats desbideratuak* (1981). Argitaratu dituen azken bi liburuak *Biziaren ikurrak* (1992) eta *Zentzu antzaldatuak poemategia* dira (1992). Eta obra horren barruan, seinalagarria deritzodan poema honen (eta kantu honen) barrutian apur batean aztarrika egiteko gonbita zabaldu nahi nuke, hauts gehiegi harrotu gabe, jakina, bes-tela hondarrak edo nostalgjak begiak lausotuko baitiezazkiguke.

2. LANAK ETA EGUNAK

Izarren hautsa 1974ko *Bigarren poema* liburuan argitaratu zen. Abeslariak berak grabatu zuen gero disko baterako (Mikel Laboak ere bai) eta horri esker da ziurrenik ezaguna liburu bereko *Nafarroa Arragoa*, *Sinesten dut*, *Hala ere*, *Hitzez hitz* bezala. Abesti horiek kantu ezagunak baino zerbait gehiago dira, euskal kantutegiaren parte dira dagoeneko, Lete nor denik askorik ez dakien askoren errepertorioko kantuak, baina beste askorentzat, garaiarentzat be-

reziki, kanturik maitatuenetako bat da, ezbairik gabe. Joan diren urte horien argitan gogoratu nahi nuke Letek poema horretan zioena, garai hartan hartzaile izan gineno helarazi ziguna eta oihartzun egiten segitzen duena aztertu.

1990ko *Kantatzera noazu* diskoan grabatu zuen Elkar argitaletxearentzat eta bertsoia ez da liburuko bera, laugarren ahapaldia kendu eta azken ahapaldi bat erantsi zuen poemaren hasierako esanahi aldatuz eta 1974ko liburuaren testuinguruan zentzutik aldentuz tankeraz. Aldaketek bilakaera ideologikoa adierazten dute, edo agian 1974ko hartan egilearen beraren barne-zentsurak esatea eragotzi zituenak ematen ditu aditzera. Baina horri helduko diogu geroago ere, unea etorritakoan.

Poema honen baitan aurki daiteke Leteren belaunaldikoen hausnarketa filosofiko eta sozialaren formulazio oso bat, gizakia bere osotasunean hartzen duena, maila pertsonalean eta unibertsean, baina garai hartako Euskal Herriaren erreallitate sozialari eta politikari ere begiratzen ziona. Poemak poesia sozialaren hizkera indartsu eta ia profetikoaz iragartzen du, gizakiak etengabeko ahaleginak eginez irauten duela, eta etsai zaion ingurumarian aurrera ateratzeko ahaleginak ez direla zentzurik gabekoak.

Hogeita hamar urte joan dira orduz geroztik, eta Leteren *Izarren hautsa* poemaren ikuspegia esentzialista dela esango litzateke: gizakiak ahalegin ikaragarria egiten du aurrera ateratzeko, bizirik irautearekin ez du etsitzen, ezagutzen, jakiten eta inguru menderatuz, bere eremuan errotzen salatzen da. Aipatzekoa deritzot poesia sozialaren garai horretan ohi zen bezala lanaren ikuspegi nekagarri, etengarria ematen duela Letek, baina ez dela sufritze zentzugabetzat jotzen poema honetan. Gizakiaren ahalegina positiboa da, bere gogorrean ere. Ez da hemen munduan irauteko borroka egoista, zakar eta basatia aipatzen, otsoen artekoa balitz bezala. Hartzen duen ikuspuntua orokorragoa da, giza belaunaldien ahalegin kateatuak zentzua eta norabidea ematen dio salazte etengabe horri. Gizakion ahalegin hori gogorra da eta sufrimendu handia ekartzen dio gizabakoari, baina ez da sufritze absurdu edo etsigarria, Sisiforena bezala. Zentzua baitu eta zentzu horren ardatzak "ezagupena eta argia" aurkitzera bideraturik baitaude, inguru latz hori aldatzeko balioko dioten tresnak eskuratzen.

Poemaren tankera formalari erreparatzen bazaio, Xabier Letek

berak iragarri zuen liburuan poema hau kantagarria zela, "neurtitze-tan egina", eta liburuko gainerako poema gehienak ez bezala, ez dagoela bertso librean idatzirik. Aitzitik, egitura metriko oso jakina duen ahapaldi mota sortu zuen, eta horrekin batera, poemako esaldien eta ahapaldien egituraketa aski ordenatua eta didaktikoa antolatu zuen, gai filosofiko eta sozialari zegokion moduan, aditzera eman nahi zuen mezuaren esakuntzan lortu nahi zuenari egokituz.

Poemaren egitura metrikoa honakoa da J.M. Lekuonak *Oiarzungo kantutegian* (1999) deskribatzen duenez: "Hamar bertso-lerroko estrofa, eredu desberdinak hartzen dituena: lauko nagusia, distiko bat, lauko besarkatua, hiru puntu guzitara" (191 or.). Hortaz 10 eta 8 silabako bertso-lerroak, eta haiek batuta 18 silabako bertso-lerroak hedadura eskaintzen du lehen bi lerroetan (distikoan), esaldi osoetan ideiak zabal adierazteko, mezu osoak eta ongi zedarrituak helarazteko, eta, era berean, nolabaiteko benazkotasuna edo solemnitatea eratzekiz. bertsolariek ohituraz erabiltzen duten bertso-lerroaren moldaketa originala egin zuen eta, gainera, doinu berria sortu zuen Karlos Gimenezek, Leteren poema honentzat. Honakoa da, laburturik, poemaren egitura metrikoa

10 - 8 A

10 - 8 A

10 B

10 B

8 C

10 D

10 D

8 C

Izarren hautsa poemaren egitura metrikoa eta doinua ez dute bertsolariek beste zenbait kantu bezala erabili izan bertso berriak egiteko. *Haizea dator ifarraldetik, Ez nau izutzen negu hurbilak* edo *Habanera* bera aski arruntak bilakatu dira bertsolarien doinu-sortetan, izan ere, poema honetako egitura ez da errazetakoa, errima ugari samar ditu eta gainera besarkatuak. Hala dio J.M. Lekuonak oraindik argitaratzeko den bertso-doinuei buruzko saio-lan batean:

"Altxor bat dauka herriak bere barrenean, batez ere aurrekoek sortua, erabilia eta belaunaldiz belaunaldi eskainia, festak ospatzeko, haurrak jolasteko, gertaera epikoak gogoratzeke, kanta

dotoreak –batez ere maitasunezkoak,– gozatzeko eta abarretarako. Gero bertsolarien doinuak daude, batek bertsozale egiten delarik ikasten dituenak, bertsozale izateko behar-beharrezkoak direnez. Oso oparoa izan da azken berrogei urteetako doinu-kopurua, doinu-mordo bat ikasi duelarik herriak. Eta azkenik, kantagintza berriaren emaitza legoke, non ikasten diren eta erabiltzen kantore berrien doinuak. X. Lete, kanta-autore ezagunak, sortu izan ditu doinu berri oso ezagun zenbait. Eta bertsolaritzaren historiari buruzko bere emankizunetan agertu diren bertso-doinuak izan dira, esaterako, 2001ko txapelketan gehien erabili zirenak. Tresna berriek, telebistak eta diskoek, eta batez ere X. Leteren nortasun poetikoak, eragin beteak izan dute herri-doinuen sorreran eta zabalkundeak.”

Gainerakoan Letek kantuetan bertsolariek bezala jokatzen du metrika arauetarako dagokienez, ez ditu bokalen arteko sinalefa arauak ia inoiz betetzen eta errima silaba eta erdikoa egiten du gehienetan, bokaletan oinarrituz bereziki. Ezaugarriok ez dira harritzekoak Leteren lanak ongi ezagutzen dituenarentzat, Lekuonak esan duen bezala, Lete izango baitu ziurrenik euskal literaturaren hogeita hamar urte hauetan bertsolariak hobeki ezagutu eta baliozta daitezten lan eraginkorrena egin duenetako bat, haien bertsoak bildu eta musikaren laguntzaz grabatu eta kantaldietan ezagutzera emanaz. Bertsolarien ahozko transmisioa berritzeko eta komunikabideen bozgoragailuek hedarazteko eginiko lan eskergarri horren lekuko dira bereziki *Bertso Zaharrak I* (Antton Valverde eta berriki hila den Julen Lekuonarekin batean grabatutakoa) eta *Bertso zaharrak II*, oso-osorik J. M. Lujambio *Txiritaren* bertsoez osatua. Berriki, 2002 urtean osatu du zenbait bertsolarien bertsoen bertso-bilduma.

Izarren hautsa poemaren beraren egitura tematikoari dagokionez, izaera deklaratihoa ongi nabarmentzen da eta antolaketa arrazionala eta argia dario. Lehenik, poemaren lehen ahapaldian, poemaren mezu nagusiaren sarreran mintzaira biblikoaren benazkotasuna gogorarazten duen adierazpena egiten du, Testamentu Zaharreko Genesiaren bertsikulo haietan bezalakoa edota kosmogonia sortzaile izan den literatura ororena bezalakoa. Hona, J.A. Uriartek egin zuen Vulgatakoaren bertsoa: *Asieran ecerezetic eguin cituen Jaungoicoac cerua eta lurra. Baña lurra cegoen moldacaitza eta utsa, eta illuntasunak estaltzen zuten leiceko gaña: eta Jaungoicoaren Espiritua*

cebillen uren gañean. Lete Genesisiko lehen esaldi horien taxuaz baliatzen da, baina, jakina, unibertsoaren sorreraz oso bestelako ikusmoldea ematen du: bere garaian hedatuak ziren Einsteinen ondoko teoria berria. Beraz, *Izarren* hautsaren hastapeneko deklarazioak lehen ahapaldi hori osorik hartzen du eta esaldi enuntziatiboen bidez, genesi berri bat kontatzen du, gertakarien sortzaile jakinik gabekoa. Gertakariak ez dira inoren aginduz edo halako erabaki baten ondorioz suertatzen, aitzitik, "egun batean" gertatzen dira, beste batean gerta zitezkeen bezalaxe, ausaz bezala, "ustekabeen" sortzen da unibertsoa, izarren hautsaren mamitzearen ondorioz eta gizakiak ere "noizbait" ernatzen dira, arrazoi jakinik gabe. Ez du, beraz, Letek nork eta zergatik sortu gintuen esateko modurik, ez baleki edo jakiterik ez balego bezala, gertakari horien segida aurkezten du, noiz eta nola zehaztugabe horretan. Gauzak zertan diren esatera etorri nahi du, datuak aurkeztu eta horien zentzua zelan izan daitekeen iragarri, agian; horregatik ezbairik onartzen ez duen gertakarien gertatze hori izendatu soilik egiten du eta gizakion ustekabeko sorrera horrek hemen irautera ekarri gaitu: sortu ginelako gaude hemen.

Hurrengo bi ahapaldietan gizakia da unibertsoaren bilakaeraren protagonista, gizakia, bai, eta bereziki iraun ahal izateko egin behar duen ahalegin gogorra. Ia deskuiduz sorturiko gizakiak, bera babes-teko helburuz eratu ez zen inguru latz batean sortu zen eta, senez, aterrunerik gabe dihardu "jakintza eta argia" eskuratzeko. Mundua halako batean sortu zen eta gizakiok, berriz, ustekabeen. Baina giza bizitzaren egia nagusia horixe da: inguru latz hori menderatzea dela gizonaren xedea eta senez igarri dutela hori gizakien belaunaldi zaharrenetatik hasita. Leteren esanetan, "bertatikan irautea" da axola duena, izan ere borondate hori izango ez balu, dena galdua bailegoke.

Azken bi ahapaldietan poema maila konketuagoetara jaisten da, gizakiaren orde, subjektua "gu" hori da, eta Letek orain arte egia orokorrak, literaturan *topoi* ezagunak direnak enuntziatzen aritu bada ere, gu horretara iristean, iritziak ematen hasten da; lehen pertsonan egiten ditu hausnarketak, lehen pertsona kolektiboan bada ere. Bere ikuspuntua emateko Lete bertsolarien hizketa modura hurbiltzen da, une honetan, eta herri-jakinturia edo eskarmentua adierazten duten esapideen bidez mintzatzen da, hala nola, "Ez dadukanak ongi ohi daki/eukitzea zelan den ona" edota aurreraxeago

"gu ere zerbait bagera" bezalakoetan. Esperientzia-adierazpen herri-tarraren lekuko da bera ere, eta herri behartsu eta langilearen parte sentitzen den aldetik, gogoan eduki beharreko jarrera eta irizpide zentzukoak gogoratzen ditu.

Leteren *Izarren hautsaren* mezuaren hartzailleak euskal herritar guztiak dira eta horiek ulertzeko moduko hizkeran dihardu, baina tankera literarioaz ere bai, eta, era berean, Frankoren diktaduraren eraginpeko autozentsurak esan beharrekoak modu sinboliko eta konnotatiboan esanarazten dizkio, dakienak ententitzeko eran, alegia. Hortaz, sarrera orokorraren ondoren, laugarren eta bosgarren ahapaldian dago mamiturik egilearen mezu nagusia: Gizakiaren senak iraunarazten dion bezala, guk (euskaldunok) ere aurrera egiten saiatu behar dugu, besteak baino gutxiago ez garenez. Letek agintera erabiltzen du, borondate adierazpen bat egiten du entzuleei zuzendurik "saia gaitezen ikusten":

Gu ere zerbait bagera eta
Gauden tokitik hemendik bertan
Saia gaitezen ikusten:

Amets eroak baztertuz bertan
Sasi zikinak behingoz erreta
Bide on bat aukeratzen.

Poema ixten duen ahapaldian proposatu duen entzule euskaldunei zuzenduriko helburu konkretu hori berriro kokatzen du giza bilakaeraren testuinguru orokorrean eta poemaren egitura boro-biltzen da hartara. Horregatik gogoratzen du gu ez garela ezeren amaiera, salatu, bilatu eta ingurua aldatzen saiatzen garen belaunaldietako bat besterik, ez gara lehendik izan diren eta gerora izango diren beste asko ez bezalakoak (41-50). Hurrengo belaunaldiek ere ez dute prozesu luze hori amaituko, eurek ere saiatu, erori eta berriro jaiki egin beharko dute, baina hurrengo belaunaldi horiek izango dira, *Gertakizunen indar ta argiz/ gure ametsa arrazoi garbiz / egiaztatuko dutenak*.

Begien bistan dago, egitura osorik hartuta, poema diskurtsibo ordenatua da *Izarren hautsa*. Zerbait argudio aurkezten ditu modu enuntziatibo eta espresiboan, hizkera zuzen eta argian, ez dago zalantzarik, ez dago ihesbiderik, ez du balio kexatzeak, sentimentalismoak edota ebaditu-nahiak ez dute Leteren enuntziatio hauetan

tokirik: Esaldiak baiezekoak dira, sendoak, matizatzaile zalantzaririk gabeak, ez *agian* eta ez *beharbada*. Bestalde, argudioen lokera moduak irudi osagarriak edo apaingarriak eransteke aukera baztertzen du, diskurtsoan aditzak indikatiboeran daude, eta bestalde, gizakia-
ren errealitatea aurkezteko aditez eta izenez balliatzen da batez ere, lokailurik gabe, justaposizioan daude esaldiak eta graduazio semantiko-
koa planteatzen dute. Aditzek aktibitate gogorra adierazten dute semantikoki eta errepikapenak indartzen du ahalegin errepikatu eta etengabea: *sortuz ta sortuz gure aukera/ atsedetik hartu gabe:/ lana eginez goaz aurrera,/ kate horretan denok batera/ gogorki loturik gaude*. Eta aurreraxeago, *Ekin ta ekin bilatzen ditu,/ Saiatze hortan ezin gelditu,/ Jakintza eta argia:/ bide ilunak nekez aurkitu/ lege berriak noizpait erditu/ hortan jokatzu bizia*.

Giza jarduera hori attergabea da, borroka bat da, unagarria, bizia dago jokoan.

Baina ez da hil ala biziko borrokaren ondoriozko irauteko ahalegina soilik, bereziki esango litzateke irauteko sena horrek, bilaketa intelektuala eta zientifikoa alpatzera bideratzen duela:

Gizonen lana jakintza dugu:

ezagutzu aldatzea,

naturarekin bat izan eta

harremanetan sartzea.

Eta indarrak ongi errotuz

gure sustraiak lurrari lotuz

bertatikan irautea:

ezaren gudaz baietza sortuz

ukazioa legetzat hartuz

beti aurrera joatea

Jakintza eta argia dira gizonaren lana, "*bide ilunak nekez aurkitu*", "*lege berriak noizpait erditu*"..., etengabeko afana izan behar du gizakiak, gero eta gehiago jakin eta hobeki irauteko. Modu baikorrean aurkezten du Letek ahalegin handi hori guztia: jakiteko, ezagutzeko eta inguru latz hori menderatzeko ahalegina positiboa da, aurrera egitea da gizateriaren zeregina. Antzinetatik heldu den izakin guztien arteko kate luzearen ideia nabaritzen da hor itsatsirik. Gizakiaren ahaleginak Naturaren gainerako elementuekiko ezinbesteko harremanetan loturik daude. O. Lovejoyk aztertu zuen Antzinetatik

literaturan hain ezaguna den Naturako osagarri guztien arteko garapen-eskalaren ikusmoldea, "The great chain of being. A study of an idea" (1936). Baina X. Leteren konkretzioan gizateriaren belaunaldien arteko elkartasuna da azpimarratuena: "gogorki loturik gaude".

3. IYA GURIAK EGIN DU

Errealitatean eragiteko ikusmolde positibista adierazten du Letek 1974an poema hori argitaratzean, baina ez du luzerako izango *Izarren hautsaren* mezu eragilearen distirak. Urte gutxiren buruan, zenbait emaitza poetikotan, zehazki Bernardo Atxagaren *Etiopia* (1978) eta Joseba Sarrionandiaren *Izuren gordelekuetan barrena* (1981) liburuetan, Letek kantu honetan aurkezturikoa bezalako ikuspegiak urratu egiten dira, tenpluko oihala bezala: errealitatea hautsita dago eta horrela egotea dagokio. Euren ideia filosofikoetan Nietzsche, Heidegger eta Wittgensteinen filosofien eragina nabari da eta positibismoaren zalantza jartzen duten mugimenduak hedatuko dira mendebaldeko kulturari, badaezpadako norabidea duten prozesuetatik ikusten dira progresoa, denbora eta historia. Utopiak hondatzen hasiak dira.

Bost urte eskas daude obra horien artean, baina gogoan hartzea komeni da une honetan Letek poema liburu hori idaztean gogoan zuen testuinguru sozial eta politikoa zein zen. Frankismoaren azken urteak ziren eta euskal gizartearen irakiten zegoen, alde batetik urte luzetan jasandako errepresio politiko, sozial eta kulturalaren sufrimenduan zaildutako gizartearen eta, bestetik, etortzekoak ziruditen aldaketan atarian, itzaropentsu. Horregatik, agian komenigarria litzateke Leteren poema 70ko urteetako testuinguruaren irakurtzea: min zaharrak sendatu eta aukera berriak ongi ballatzen asmatu behar zen. Gertatu berri samar ziren, alde batetik, ETAKo lehen militanten aurkako Burgosko epaiketa (1970ko abenduaren 3an hasita) eta haren inguruan eragin ziren mobilizazioak. Bestetik, liburuaren testuinguru horretan sartzen da ETAKo lehen protesta-aktibitateen ondoren, bahiketak eta atentatuak gertatzen hasiak zirela (Meliton Manzanas 1968an, Carrero Blanco 1973...).

Letek "gu ere zerbait bagera eta" deritzan ahapaldian zentsurak ahoa zabaltzen uzten dion neurrian bide on bat aukeratu beharraz

diharduenean, *amets eroak baztertuz bertan,/ sasi zikinak behingoz erreta,/ bide on bat aukeratzen* dioela. Eta ez da aieru hutsa izango pentsatzea aipamen horiek zuhurtasunerako dela egin eta iraupenerako animua eskaini nahi zutela. Amets eroak, gehiegikeriak alde batera utzi bertan eta aurrera egiteko kemena izateko aholkatzen zuen Letek, jardun, ekin eta salatuz, bereziki argi ikusten salatuz. Hurrengo ahapaldian konkretatu zituen *bide on* horren zedarriak: berriro alpatzen du Letek *gure ametsa* (eroak ez den ametsa) eta geuk, geure belaunaldikoek ez, baina hurrengoek amets horiek egiaztatu egingo dituzte, *gure ametsa arrazoi garbiz* egiaztatuko dute.

Esan bezala, Leteren poeman ez ziren artean iritsiak Pott Banda-koek sumaturiko postmodernitatearen zaputzak, eta ez zezakeen igarri ondotik etorriko ziren hogeita hamar urte horietan euskal herri-tarren ametsak eta arrazoi garbiek jasan duten higadura latza. 1990ko grabazioan amaieran erantsi zuen ahapaldi berriaren utopis-moa are nabarmenagoa egiten da:

Eta ametsa zilegiztatuz,
 egiaren antz-iduri,
 herri zahar batek bide berritik
 ekingo dio urduri:
 guztien lana guztien esku
 jasoko dugu, zuzen eta prestu
 gure bizitzen edergal;
 Diru zakarrak bihotzik ez du
 lotuko dute gogor eta estu
 haz ez dadin gizonen gain.

Nolanahi ere, hogeita hamar urte geroago irakurrita, Leteren lehen poemaren zulentasunak eta mezu iradokorrak erabilitako mintzaira bera ere aipagarria da. Erabiltzen dituen irudiek naturari eta gizakiak harekiko duen harremanari buruz dihardute, modu denotati-boan eta konnotati-boan ere bai. Gizakiak lurrean ongi itsatsi behar du irauteko, landareek bezala eta beste izakiekin harremanetan egon. Bestalde, gizakiaren aktibitatea modu konnotati-boan adie-razten duenean nekazaritza arloko irudiez balliatzen da: errotu egin behar du gizakiak, "Inguru latz bat" den horretan, Gabriel Arestik, garaiko idazle gazteen gidari zenak *San Simon eta San Juda* kantuan

esan bezala (eta bidenabar gogoratu behar X. Letek bilakatu zuela hain ezagun). Landare eta zuhaitzak, sustraitu, hazi eta berriztatu egiten diren begetalak dira belaunaldien bilakaeraren metafora poema honetan, bereziki azken ahapaldian "Gu sortu ginen enbor beretik/ sortuko dira besteak,/ burruka hortan iraungo duten,/ zuhaitz-ardaska gazteak".

Oso sinesgarria da Letek ahapaldi honetan XIX. mendearen bigarren zatiko bertsolarien ereduak irudimenean izatea, eta ziurrenik J. Petrirena *Xenpelarren* bertsoak izango zituen gogoan, "la guriak egin du" hasten direnak bigarren gerra karlista sustatu nahi zuten jauntxo karlisten aurka idatzi zituela eta euskal herritarren aspirazio foruzaleen aurkakoak ziren liberalen kontra ere bai. Horregatik esan zuen gerra nahi zuenak hiltzea merezi zuela: "Iya guriak egin du/ badegu zenek agindu/ Ez oraindik umildu/ elkarrengana bildu/ gerra nahi duen guziya/ berari kendu bizia".

Esan denez, Xabier Letek A. Valverde eta J. Lekuonarekin batera grabatu berri samarrak zituen *Xenpelarren* bertso horiek *Bertso zaharrak* bildumarako, eta "Gu sortu ginen enbor beretik sortuko dira besteak" dioenean ziurrenik *Xenpelarrek* erabilitako irudiaz jabetu zen, 1869ko bertso-paperen irakurleei tinko eusteko esaten zienean bigarren gerla karlistarik ez hasteko, baina foruei eusteko:

"Gu gera iru probintzi,/
 lengo legerik ez utzi/
 oieri firme eutsi,/
 naiz anka bana autsi/
jaioko dira berriyak/
 gu gera euskal erriyak."

Leteren poesiak garai horretan erabili zituen iturri jakinak izan ziren noski, lehenago aipaturikoez gain, G. Arestiren poesia soziala eta protesta-kantuen funtzio eragilea. Lekukoek ongi frogatua den eragina izan baitzuen Arestik 1965-75 urteetan idazten hasitakoan artean (B. Atxagarenganaino iristen den eragina bestalde, "Bertso berriak jartzera noa" hasten diren 1976ko *Ziutateaz* liburuko atariko bertsoetan ikus daitekeen bezalaxe). Arestiren eraginarekin eta Leteren beraren bizi-esperientziarekin du zerikusia, bestalde, bertsolaritzaren esapide eta formula ohikoez, jarrerez eta irudiez ehunduriko

Leteren kantuen dohainak. Garai hartan sortu zuen poesia zuzen, argi, konprometituak, kantautore frantsesen eta hegoamerikarren oihartzuna zekarten. Eta, oinarri horrekin batean, Xabier Leteren kanturako letretan nabariak dira ahozko literaturaren eraginak, hemen bereziki bertsoaritzarenak, beste batzuetan maite-kantuenak, eta horietatik zetorkion noski esanaren naturaltasuna eta komunikatzeko gaitasun aparta. Aldi berean, hartzaileen erantzun bizia eragiten daki, urteen joanak itzali ez den atxikimendua sortzen du, askorik jabetu gabe ere bertsolarien eta herri-kantuen erreferentzia ugari gogoan jasoak ditugun entzuleongan.

Zehaztasunez esanda, Letek Xenpelarren bertso horien oihartzuna bilatu zuen ziurrenik, eta haren garaian bertso-paperek gizarteko arazoan eta ideiak hedatzeko bide eta eztabaida-leku bilakatu ziren modu berean, Letek eta beste zenbait euskal abeslarik azaldu berri dugun euskal errealitate hari buruzko halako ikuspegi eta iritzil jakin bat osatu eta hedatzen lagundu zuten, zentsuraren eraginez beste gune askorik ere ez zuelako agian.

Bestalde, Xabier Letek urte haietako poeta sozialari egitea zego-kion bezala, mezua helarazteari lehentasuna eman zion, eta horregatik bere mintzamoldea argia eta xumea da, ongi eratu eta korapilorik gabea. Bere jarrera berriz, kantu honetan bereziki, aski neurtua eta orekatua da, solemnitate eta autoritate apur batez mintzo dena. Leteren hainbat kantu eta bertsoan hedatzen den ironiaren arrastorik ez da hemen, tankera serioa du, poeman egiak deklaratu eta bideak erakutsi egin nahi dira, baina, jarrera neurtuz, urte batzuek geroxeago hainbat hedatu ziren protesta-kantu eta tankera panfletario samarreko testuen aldean, aski duina eta dotorea gertatzen dena.

Azken batean, herri-jakituriaren esapide sententzioso eta eskarmentudunek, nekazaritzaren munduari loturiko hainbat irudi eta espresamoldek, testuaren mezu denotatiboari konnotazio leungarriak eta hurbilak helarazten dizkiote entzuleari, gainerakoan argudiatze abstraktua eta elkorra gerta zitekeena, gizateriaren bilakaeraren ikuspegi dialektiko batean islatzen dena hurbilduz: "*ezaren gudaz baietza sortuz / ukazioa legetzat hartuz / beti aurrera joatea*". Ezeta da erantzun segurua, baina baietzkoa lortzen saiatzea da gizakiaren helburua, eta hortik dator beti gizateriaren aurreratzea, ahaleginak aha-
legin, oinazeak oinaze. Afanaren eta nekearen irudiak indartsuak dira

poemaren lehen atalean eta modu espresiboan adierazirik daude, izan ere "kate horretan gogorki loturik gaude". Amalera aldera, ordea, katearen orde zuhaitzaren irudiak edertasuna dakar berez belaualdien arteko lotura hautsiezinen kontzeptu bera den horri. Kateak lotu egiten du, baina adaxka gazteek berrikuntza etengabea eta itxaropena dakarte. Modu horretan gizateriaren bilakaerari buruzko irudi positiboa eraikitzea lortzen du, ahaleginari zentzua ematen dio eta zeregin horretan esku hartzea posible dela komunikatzen du.

4. SINESTEN DUT

1974ko *Izarren hautsa* abestia eta *Sinesten dut* deritzan beste poema bat eta liburu berean argitaraturiko *Egun batez* oinarritzko gai-batasuna dute. Leteren kezken adierazpide dira hirurak: "Ezerezaren kearra/ kosmos zabalera barreiatuz/ espiral indartsuan zehar/ irentsia izanen da." (*Egun batez*) Gizaki oren galderen erantzunaren bila dabil horietan, hastapena eta amalera, eta zentzurik bai ote duen ahalegin eta sufrimendu honek guztiak. 1974ko liburu horretan bertan bilaketa horrek eragiten duen etsimendua adierazten du eta agian *Izarren hautsa* bezalako poemak adierazpenak ez dira liburuko beste hainbat poema bezala, Sartrearen etsimendu existentzialaren lekuko horren garbiak, eta bai, aldiz, frankismoaren garai luzeetan zaildutako euskaltzaleen iraunkortasun etsi ezinaren legatarioak.

Izarren hautsa eta *Sinesten dut* poemak egiten duten printzipioaldarrikapena idazlearen mundu-ikuskerara jakin baten lekuko dira, munduaz eta bizitzaz zentzuz beteriko ikuskera eta sentiberatasunez gainezka adierazten dena, belaualdien zikloaren baitan onartuz. *Sinesten dut* poemak fede-aitortza egiten du hain zuzen ere ikusmolde horretan: izakien aldakuntza oro, sakoneko aldakuntza-lege baten arabera izakiz izaki antzaldatzen gaituen prozesu horretan sinesten duela adierazten du, behin ere gelditzen ez den gurpilean sarturik, espazioaren sakontasunerantz eta forma guztiak sortu ziren iturrira itzuliko direla jakinik.

Xabier Letek liburu honetako poemetan adierazten duen mundu-ikuskerara honek islatzen du nabarmen Pierre Teilhard de Chardin

filosofo, zientifiko eta teologoak garaiko euskal kultura sortzaileetan izandako eragin handia. Teilhard paleontologoak, "neo-humanismo" deiturikoaren sortzaileak, *Giza fenomeno*a salo-liburuaren idazleak, Vatikanoko bere obrari ezarritako zentsuraren ondorioz ezin izan zuen bizi zelarik (1881-1955) bere obra argitaratu, izan ere erreallitateaz eta unibertsoaren bilakaeraz zuen ezagutza zientifikoa ezkonarazi nahi zuen bere fedez, kosmogenesia eragiten duen naturaren energia, batetik, eta bestetik, gizakiaren alderdi metafisikoa elkartzuz.

Letek bezala, Mitxelena edo Txillardegiren saloek Teilhard de Chardinen kezka eta ikuspuntuak oihartzunak jaso zituzten. Kosmosaren eta gizateriaren bilakaera eta aldakuntza etengabea ikuspuntu humanista batetik garatu zituzten eta garaiko Elizaren estatismo eta dogmazaletasunaren krisia salatu. Hala, Ernesto Cardenal poeta nikaraguenseak, garaiko beste idazle kristau askok bezala, Teilharden herentzia jaso zuen, eta hark bezala bizi osoa eman du goialde horretan *Nor bat izatea, eta bihotzez maitatzeaz gain, unibertso osoaz maitatu ahal izatea* eskatzen, Teilhardek Peking-en idatzi bezala. Ernesto Cardenalek berak ere 1960etako poeta hegoamerikarrik entzutetsuena izanik, euskal idazleengan eragin tematiko nabarietako bat izan zuen, *Oración por Marilyn Monroe y otros poemas* idatzi zuen garaian (1965).

Cardenalek, fede kristauarekin, askatasunarekin eta justiziarekin zuen konpromisoaren lekuko eztabaidatua den poetak, liburu bat argitaratu du aspaldi ez dela, azken 30 urteko poesigintzaren emaitza bilduz *Cantico Cosmico* (1989) izenez. Honakoa idatzi zuen garai hartan, ikaskuntza zientifikoek, metafisika eta giza bizitzaren zentzuak bat egiten duten bidegurutzean:

¿Qué hay en una estrella?

Nosotros mismos.

Todos los elementos de

Nuestro cuerpo y del

Planeta

Estuvieron en las entrañas

De una estrella.

Somos polvo de estrellas.

Beraz, garaiko eraginen eta garaiko ikusmoldearen isla da *Izarren hautsa* poema hura. Xabier Lete Teilhard de Chardinen neohu-

manismo hori, munduaren sorrerari buruzko garaiko teoria berritzaileek aldarazitako mundu-ikuskerari hori erreallitate hurbillaren esperientzia material eta dialektikoarekin bateratzen salatzen zen. Egun batez poeman dioen bezala, *Ezerezaren kearra / kosmos zabalera barreiatuz / espiral indartsuan zehar / irentsia izanen da. / Hutsak eta hotzak / besarkada hestuan elkar lotuz/ arrasto mugagabea/ borobildu eginen dute*, Dena galduko da halako batean, eta zikloa bere baitan itxi; horregatik, berak sineste adierazpen egiten du: *"Sinesten dut / kolore zoragarrizko larrosen / kapulotasun legunean / haize euritsuaren freskotasunean / itsasoaren aldakuntza / gazi mugikorretan / eta jakintsuagotzen gaituen / zalantza orokorraren baitan"*

Xabier Leteren sinesmen-aitortza hura irakurrita, gauza segurua xamarra deritzot *Izarren hautsaren egileak Teilhard de Chardinen* testuen irakurketa sakona egina eduki zezakeela. Izan ere, bat dator neurri handi batean filosofo eta zientifikoak Bruno de Solages, Toulouseko Institutu Katolikoko zuzendari eta adiskideari eginiko gutun batean eginiko aitortzarekin, azken sinesmen aitortzarekin:

Baldin eta, barne-iraultza baten ondorioz, nik bata bestearen ondoan, Kristogan dudan sinesmena, Jainko pertsonal batean dudan sinesmena eta espirituan dudan sinesmena galduko banitu, iruditzen zait halere munduan sinetsiko nukeela etsi gabe. Munduan eta haren balorean, infalibilitatean eta ontasunean, dena esana eta egina denean, bera baita hasiera eta amaiera, eta sinesten dudan gauza bakarra. Ni sineste horri esker bizi naiz. Eta uste dut nire heriotzako orduan, zalantza ooren gainetik altxatuz, sinesmen honengan utziko dudala neure burua.